

A rajztanítás speciális jellege és módszertana a Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola elődintézményeiben (1778–1886)

Hazai vizuális művészeti nevelésünknek – legyen az közoktatás vagy szakképzés – számos kifogásolható vonása mellett van egy komoly érdeme: a szabadkézi rajzot ma is kardinális fontosságúnak tekinti. Rajztanításunk módszertana viszonylag egységesnek mondható, ennek 18. századi gyökerei, alakulása világosan nyomon követhető a Képző- és Iparművészeti Szakgimnázium Művészeti Gyűjteményében. Az iskola elődje, a *Scola Graphidis Budensis* egyike volt a 18. század végén, 19. század elején országszerte alapított *rajzoló iskolák*-nak. Különleges jelentőségre azért tett szert, mert ez az egyetlen ilyen iskola, amelyik 1778-as alapítása óta folyamatosan – bár többszörösen átalakulva – máig is működik. Az iskola tanáraként és a grafikai archívum kezelőjeként lehetőségem nyílt az archívumban található dokumentumok, tanulói munkák tanulmányozására, a múltbeli és jelenlegi módszerek összevetésére. Írásom azokat a tényezőket igyekszik megvilágítani, amelyek befolyással voltak rajztanításunk – jelenleg is működő – sajátos karakterének kialakulására.

A Scola Graphidis Budensis indulásának körülményei

A rajztanítás bevezetésének igénye az iparosképzésben már a 18. század elején felmerült. 1726-ban a pesti Építőmesterek Céhének tanácskozási jegyzőkönyvében szó esik arról, hogy hasznosnak tartanak az inasok rajzi képzését. Ez azonban csak fél évszázaddal később,

külső kényszer hatására valósult meg, a felvilágosult abszolutizmus uralkodói, Mária Terézia és fia, II. József rendeletei nyomán. Az 1777. évi *Ratio Educationis* intézkedik, hogy azokban a városokban, ahol nagyobb számmal van iparos ifjúság, a nemzeti iskolák (népiskolák) mellé rajztanfolyamot is szervezzenek. Ez a rendelkezés összhangban volt azzal a törekvéssel, hogy az iskolázásnak az erkölcsi, alattvalói nevelés mellett gyakorlati haszna is legyen. Figyelemre méltó, hogy ehhez a rajzot alapvető fontosságúnak tekintették, mint olyat, ami mindenféle mesterség tanulásához hasznos alap.

Az elsőként létrejött pozsonyi rajziskola után Budán is kérték az Udvari Kancellária támogatását egy hasonló intézmény létrehozásához. Ezt először elutasították forráshiányra hivatkozva, ám a budai nemzeti iskola felügyelője újabb felterjesztésben javasolta, hogy a szükséges forrásokat a *Vacanti Beneficii Ecclesiastici* (betöltetlen egyházi tisztségek) jövedelméből fedezzék, így a *Scola Graphidis Budensis* egy évvel később, 1778-ban el is kezdhetette a működését. A *Pressburger Zeitung* 1778. 19. számában mint érdekes hírt közölte, hogy Budán a *Schola Nationalis* (Nemzeti Iskola) mellett megnyílik egy rajziskola is. Az oktatás első helyszíne a budai várban, a Szentháromság tér és Oskola tér sarkán lévő korábbi Jezsuita Akadémia épületében lehetett.¹ Ezt azonban az iskola hamar kinőtte és a várban különböző más épületekben próbáltak további tantermekhez alkalmasabb helyszínt találni.

Az iskola első tanárának Walter Ignácot nevezték ki, aki a Bécsi Képzőművészeti Akadémia tagjaként könnyen magáévá tudta tenni az oktatással kapcsolatban a szakmai felügyelettel megbízott császárvárosi intéz-

¹ Vannak kutatók azonban, akik első helyszíneként a Mátyás templomtól északra fekvő kaszárnának használt korábbi Domonkos-rendi kolostort jelölik meg, amelyet a Tanulmányi Alap kapott meg iskola céljára.

Az iskola múltja felderítésére dr. Pelz Béla v. országos levéltáros, dr. Taba István történész és Kovács József, az iskola volt rajztanára végzett levéltári kutatást, feljegyzéseik az iskola archívumában találhatóak.

1. **Shücz Julcsa:** *Festett tál terve*, 1882.Tus, akvarell, 380 mm, ltsz. 1431.

ménytől kapott irányelveket. Onnan kapta a budai iskola a mintalapokat (amely végeredményben egy képes tanmenet volt), és oda kellett időről időre elküldeni a tanulói munkákat, hogy a tanítás minőségét így ellenőrizzék. Bár a felügyelő testület szerint a „a pusztán gyönyörködtető rajzolás nem ide való”,² a tanítást mégis olyan művészre bízták, aki a Képzőművészeti Akadémián tanult. Megfelelt ez annak a hierarchikus elgondolásnak, amely a képzőművészetet helyezi a vizuális művészetek csúcsára, a művészeti akadémiát a legfelsőbb szaktekintélynek ismeri el. A képzőművészeti és alkalmazott művészeti rajztanítás ebben az időben egyébként sem vált el egymástól, a Bécsi Akadémián is együtt oktatták az építészetet, a dekoratív művészeti és a képzőművészeti rajzot. II. József későbbi rendelete értelmében a kézműves inasok mestermunkáit is itt kellett bemutatni. Vagyis a rajzot egységes alaptudásként kezelték. Ennek eredményként a különböző díszítőelemek, -tárgyak vagy az építészeti rajzok egységes esztétikai szemléletet tükröznek.

2 MARX István: Az iskola alapításának története. In: *A 175 éves Képző- és Iparművészeti Gimnázium jubiláris évkönyve*. Budapest, Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, 1955. 17.

3 MARX 1955 (ld. 2. j.) 15.

4 IVÁNYI Béla: Egy iparoktatási rendelet 1766-ból. *Magyar Iparoktatás*, 10. 1903–1904. 597–598.

Walter Ignáczra, és hozzá hasonlóan a többi iskola első tanáira komoly feladat hárult, nekik kellett kialakítaniuk a rajzoláshoz szükséges tereket, felmérniük az igényeket, beszerezniük a rajzeszközöket és a mintalapokat, beadványokban kérvényezniük az udvari kancelláriától az ezekhez szükséges támogatást. Walter jó képességű növendékeinek ösztöndíjat is kérvényezett, meg is jelölve a lehetséges forrást, a Budahegyi Apácák alapítványából (*Klosterfrauen auf dem Berg in Ofen*). Mivel a tanulók létszáma növekedett, a mintalapokból nem állt kellő mennyiség rendelkezésre, így Walter maga is másolt ilyeneket, és az is előfordult, hogy ebbe a munkába ügyesebbnek bizonyuló tanítványait is bevonta. Tanári kinevezése azt is előírta, hogy az iskolát látogató inasokat időnként műhelyeikben felkeresse, és „ott munkálataikat bíráló tárgyává tegye, s mindennemű hasznos utasításokat adjon nekik”.³ Később, 1788-ban elindították Jellinek Ferenc vezetésével a Pesti Rajzoló Oskolát is (*Königlichen Stadtische Zeihenschule zu Pest*). Ennek kezdeti felügyeletét ugyancsak Walter Ignáczra bízták. 1795-ben a *Pesti Kurir* adott hírt a rajzoló iskolák működéséről.

A fejlődést, az esztétikai színvonal emelését, a versenyképesség növelését szolgáló rendelkezés azonban nem aratott osztatlan sikert.⁴ Nagyon sok mester gondolta úgy, hogy ő sem tanult rajzolni, mégis boldogul valahogy. Nem vették jó néven, hogy inasaik idejével más is rendelkezik, és vélhetően azt sem, hogy egy másik személy (a rajztanár) is beleszólhat a vizsgaremek alakításába.⁵ Ráadásul hivatalos felhatalmazással teszi mindezt. Ezért sok helyen igyekeztek szabotálni a rajziskola indítását. (Talán ez is oka volt annak, hogy Pesten is csak évekkel a budai után indították el a rajziskolát.) 1786-ban II. József egy újabb rendelettel a korábban határozottabban utasított iskolák indítására. A tanfolyamok típusaira, sőt tananyagára nézvést is rendelkezett. Ez a rendelet azt is előírta, hogy csak az tehet mestervizsgát, aki igazolni tudja, hogy az előírt rajztanfolyamokat elvégezte. Debrecen város korabeli mestervizsga-jegyzőkönyvében olvasható a bejegyzés, amely azzal utasítja el a vizsgázót, hogy a „rajzolásból való Bizonyosság Levél hibázik”.⁶ Hogy ezt a követelményt elkerüljék, az inasok közül sokan inkább átköltöztek

5 Ez az ellentét a mesterséget, a technikát képviselő szakoktató és a művésztanár között a legutóbbi időig érezhető volt a Művészeti Szakgimnáziumban is. Sok feszültség forrása volt bizonyos szakokon.

6 DUNKA Sándor: Az építészeti és rajz tanítása Debrecenben a XIX. század első felében. In: *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve*. XXVIII. 2000. 40.

olyan városba mesterlevelet szerezni, ahol nem működött rajzoló iskola.

De ahol volt, ott sem működött mindenütt megfelelően. Amit Dunka Sándor az 1813-ban Debrecenben indított iskoláról ír, valószínűleg sok másikra is igaz lehetett: „A mesterek vonakodtak inasait és legényeket rajziskolába küldeni, aminek oka sokszor a féltékenység volt, ha pedig elküldték őket, iskola helyett elcsavarogtak.”⁷ Nagyobb városokban nem csupán a tanulók okolhatók a távolmaradásért. Az iskolákba való eljutás a város széléről sokaknak nehézséget okozott, néha meg be sem fértek a rajzterembe. A pesti iskola szakfelügyeletével megbízott Barabás Miklós önéletrajzában leírja, hogy egyik alkalommal, amikor meglátogatta a Főreáltanodát, ahol akkor a rajzoktatás folyt, „a tanulóknak a fele sem fért be, s így akik később jöttek azután kockával vagy más játékkal szórakoztak, rajztábláikat a házak falához támasztva. Benn a zsúfolt rajzteremben pedig egyik tanonc egy ládára támasztva rajztábláját a földön térdelve rajzolt, és ennek barátja pedig az ő háttára tette rajztábláját, hogy rajzolhasson”.⁸ Így aztán amikor II. József halála előtt – néhány kivétellel – visszavonta rendeleteit, a legtöbb rajzoló iskola megszűnt. A budai és a pesti rajzoló iskola párhuzamosan működött százyolc éven át, mígnem a kiegyezés után a teljes iparosoktatás átszervezése során az iskolák összevonásával 1886-ban megalapították a Székesfővárosi Községi Iparrajziskolát.⁹

A rajziskolák rendje az első száz év során

A rajziskolákban több csoportban, különböző időszakokban folyt a tanítás. A hétköznapi oskolában a normál tanoda, a tanítóképző tanulói rajzoltak¹⁰ reggel 7 és 9 óra között, illetve a téli hónapokban este 6 és 8 óra között. A vasárnapi oskolában a mesterlegények, inasok és olyan felnőttek is rajzoltak, akik hétköznapi munkájuk miatt nem képezhették magukat. A harmadik csoportban gimnáziumi növendékek rajzoltak, azok,

2. Müller Károly: *Nőalak*, 1805. Vörös kréta, 540 × 470 mm, ltsz. 1185.

akik ezt önként választották. A kőműves- és ácsinasoknak téli hónapokban szerveztek rövidebb intenzív tanfolyamot, ami minden hétköznapi napi 2 óra rajzot jelentett. A tandíj igen csekély volt, a vasárnapi tanulók pedig ingyen tanulhattak.

A tanulóinak száma a budai iskolában induláskor összesen 32 volt, ez azonban hamarosan növekedett, ezért is kérvényezte Walter Ignác az újabb termeket.¹¹ Pesten 1788-ban mindösszesen 8 tanulóval indultak. Itt viszont dinamikusán nőtt a létszám, az 1847–1848-as tanévben már 773 tanulót jegyeztek a beírókönyvekben.¹² 1880-ban pedig, amikor már hat helyen működött iparrajziskola a fővárosban, az összlétszám elérte az 1253-at. Ha szerény mértékben is, de hozzájárult a

7 DUNKA 2000 (ld. 6. j.) 36.

8 *Márkosfalvi Barabás Miklós önéletrajza*. Kolozsvár, Erdélyi Szépművés Céh, 1944. 203.

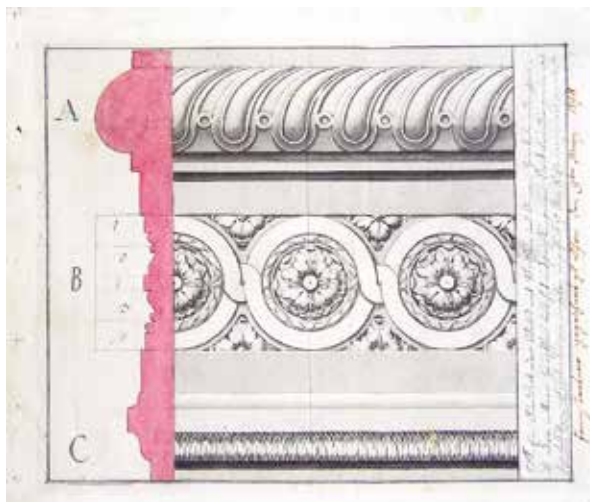
9 1886-ra már több iparrajziskola is működött a fővárosban: a budai várban, Óbudán, Lipótvárosban, Terézvárosban és Józsefvárosban a pesti rajziskola pedig már Felső Iparrajziskola néven szerepelt.

10 A tanítóképzés az úgynevezett elsőrendű népiskolákban folyt, melyek „úgy vannak szervezve, hogy bennük nemcsak a gyermekek nyernek oktatást különböző tudományokban és ügyességekben,

hanem maguk a tanítók is, akik majdan a népiskolákban a tanítói hivatást teljesíteni fogják, az osztályok változatosságának megfelelő és szükséges kiképzésben részesülnek.” *Az 1777-iki Ratio Educationis*. Budapest, Katolikus Középiskolai Tanáregyesület, 1913. 67.

11 MARX 1955 (ld. 2. j.) 18.

12 Ezek a beírókönyvek a kezdetektől az iparrajziskola alakulásáig kézzel fűzött, víznyomásos, hazai gyártású papíron írott könyvek voltak, 1847-ig német nyelven íródtak, ezután váltottak magyar nyelvre.

3. Párkány, 1798. Tanulmányi célú másolat, lavírozott tus, 200 × 235 mm, ltsz. 152.

létszámnövekedéshez az is, hogy 1879-től nők részére is indítottak tanfolyamokat¹³ (1. kép). A változó igények mellett az iparostanoncok ilyen nagy száma is szerepet játszhatott abban, hogy a szakképzést, így a rajziskolákat is, radikálisan átszervezték, és létrehozták 1886-ban Vidéky János vezetésével a Székesfővárosi Községi Iparrajziskolát.

Azontúl, hogy képzőművészeti felkészültségű tanár látta el a különböző mesterségeket tanuló inasok rajztanítását, csakúgy mint a tanítóképzésben résztvevőket, legalább annyira szokatlan a mai szemlélő számára, hogy egyazon tanár a legkülönbözőbb korosztályokkal foglalkozott. Nem feltétlenül egy időben, de ugyanazon iskolában tanította az elemi iskola tanulóit a tanítónak készülőkkel együtt, a különböző korú inasokat, a gimnazistákat és a felnőtt műkedvelőket is.

Az, hogy itt olyan felnőttek is rajzoltak, akiket művészi ambíciók is fűtöttek, igen nagy jelentőségűvé vált a hazai művészeti nevelés, a rajzoktatás szempontjából (2. kép). Ugyanis 1846-ig, a Marastoni Jakab által létrehozott Első Magyar Művészeti Akadémia¹⁴ indulásáig csak itt, ezekben a rajziskolákban nyílt lehetőség arra,

hogy rajzolni tanuljanak a művészet iránt érdeklődők. Ily módon hiába ellenezte az alapító a képzőművészeti rajz tanítását, az mégis elkerülhetetlenül megjelent az iskolák tananyagában.

Walter Ignác egyik beadványában további mintalapokat sürgetett.¹⁵ A beadványhoz csatolt jegyzékben felsorolt tizennyolc szakmát, és azt, hogy mely szakma számára hány darab lapra lenne szükség. Míg a fazekasoknak és harangöntőknek húsz-húsz darabot igényelt, addig a festők és szobrászok részére százat. Ugyancsak százat a kőműveseknek és kőfaragóknak, a legtöbbet pedig, százhuszonhét darabot, a mérnököknek és a földmérőknek. A listából két fontos dolog tudható meg: egyrészt kiderül a különböző szakmák Walter által vélelmezett gyakorisága, másrészt viszont az, hogy már ekkor létezett a differenciálás (legalábbis szakmai szinten) a rajztanításban, amennyiben az első alapgyakorlatok után egyénileg kaptak feladatot a tanulók szakmájuknak megfelelően (3. kép). A beírókönyvek értékes dokumentumai az iparosképzésnek is. Hozzávetőleges pontossággal mutatják a városban működő iparos szakmák arányait. Az 1847–1848-as év beírókönyve szerint a tanulói létszám eloszlása a következő volt: mindennapi tanulók 355 fő (ebben elemi iskola tanulója 92, latintanuló 59, közönséges iskolás 55, rajztanuló 150), a vasárnapi (kézműves) tanulók száma 418 fő.

Puskaműves	9	Lakatos	93
Esztergályos	16	Kardműves	2
Rézöntő	6	Ezüstműves	8
Üveges	2	Bádogos	23
Aranyműves	33	Kővágó	2
Fazekas	1	Kárpitos	46
Műszercsináló	4	Asztalos	117
Rézműves	12	Kerekgyártó	9
Kőműves	2	Aranyozó	1
Erőművész	1	Szerkovács	5
Szjgyártó	2	Cinöntő	1
Nyereggyártó	14		

A művészeti rajz iránti fokozódó érdeklődést mutatja, hogy Landau Lénárd (a Pesti Rajziskola tanára) 1828-ban maga is nyitott alakrajzi és szobrászati magánis-

13 Az első női osztályokat a Felső Iparrajziskolában az 1879–1880-as tanévben 23 fővel indították, ez egy év múlva 42 főre növekedett (a női osztály létszáma 1887–1888-ban már 133 volt). A *Fővárosi községi összes iparrajziskolák rövid vázlatos tudósítványa az 1880–81-iki tanév végén*. Szerk. Vidéky János. Budapest, 1881. 18.

14 Marastoni Velencében született, és a velencei akadémián tanult festészetet, pesti iskoláját annak mintájára igyekezett kialakítani. Számtottevő gipszöntvénygyűjteményét Vidéky János javaslatára az 1886-ban induló Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola részére megvásárolták.

15 MARX 1955 (ld. 2. j.) 118.

kolát *Schule für Figurenzeichnung und Bildhauerei* néven, ahol gipszöntvények rajzolása és portréfestés mellett mintázást is tanított. Pártfogói, az Orczyak, helyiséget is alakítottak át iskolája számára, s ebből évi 300 forint tanítói fizetése mellett mellékjövedelme is származott¹⁶ (4. kép).

A rajztanítás módszere

A rajztanítással megbízott tanárok többnyire művészeti akadémiákon tanultak, így természetes módon tudásukat az ott megtapasztalt módszerekkel igyekeztek átadni. Az akadémiák a művészképzés korábbi formáját, az egy-egy mesternél éveken való tanulást váltották fel. Korábban a festők éveken át mestereiket másolták, a szakma fogásait kezdetben az ő képeiken gyakorolták. Közben a mester képeiről másolt motívumokból állították össze saját mintagyűjteményüket. A művészeti akadémiák rendszerbe foglalták a szükséges tudást, amit a képzőművészeti alkotás alapjainak tekintettek.

Ennek első lépése a mintakönyvekből való másolás volt, ha ebben már elég jó volt az illető, nekikezdhetett az antik szobor vagy szobortöredékek másolásának. A klasszikus szobrok, szobortöredékek, torzók, illetve a róluk készült gipszmásolatok rajzolásának több előnye is volt: a szobor nélkülülte az élő modellek itt és most pillanatnyiségét, az időből kiemelve, a technika által akarva-akaratlanul is némileg stilizálva jelennek meg. A teljesen statikus, mozdulatlan modell (aki nem fárad, nem alszik el) lehetővé tette a hosszabb, elmélyült megfigyeléseket, a különböző nézőpontokból történő ábrázolásokat. Ezek a szobrok a klasszikus művészet szellemiségét közvetítették, az esztétikai normák megtestesítői voltak, így illusztratív, tanító funkciójuk is volt. A gipszöntvény kiváló alkalmat teremt a plasztikus formák, a térbeliség fény-árnyék átmenetekkel történő érzékletes, rajzi megjelenítésére. Az élő modellen a bőr elszíneződései, a szőrzet, a szemek stb. lokálszínei nehezítik az ábrázolást. Itt minden azonos színű, a tónuskülönbségek így mind a térbeliség megjelenítését segítik.

Az első lépés, a másolás az akadémiai képzésben is megmaradt. Csak itt nem a mester, a tanár munkáját másolták, hanem mintalapokról rajzoltak. A minta-

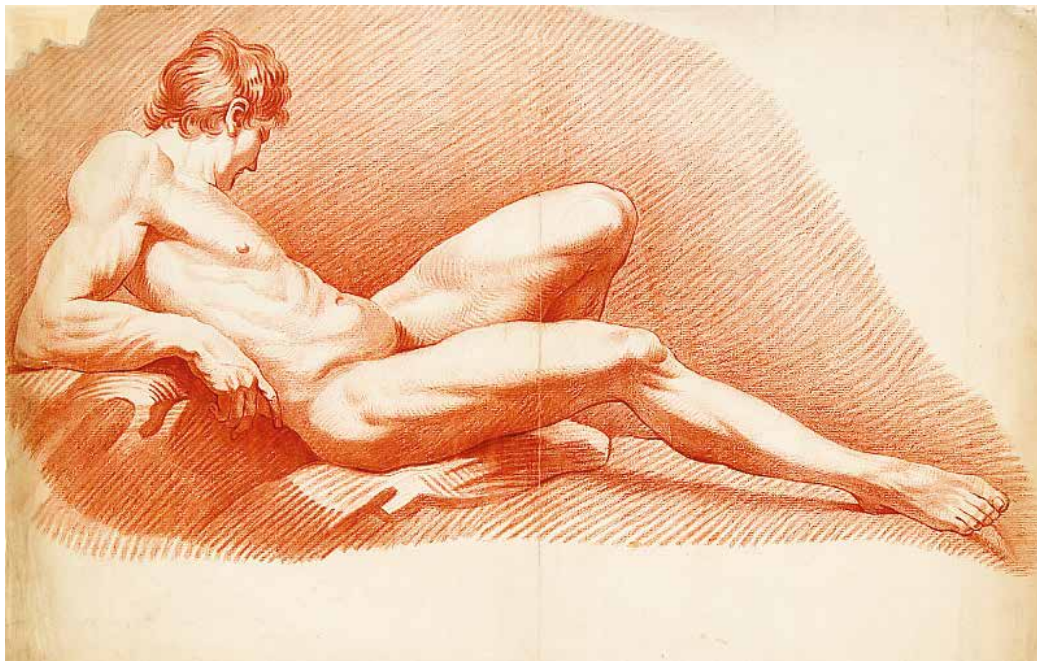

4. Kendős női fej, 1806, Manz. Vörös kréta, 580 × 410 mm, ltsz. 1090.

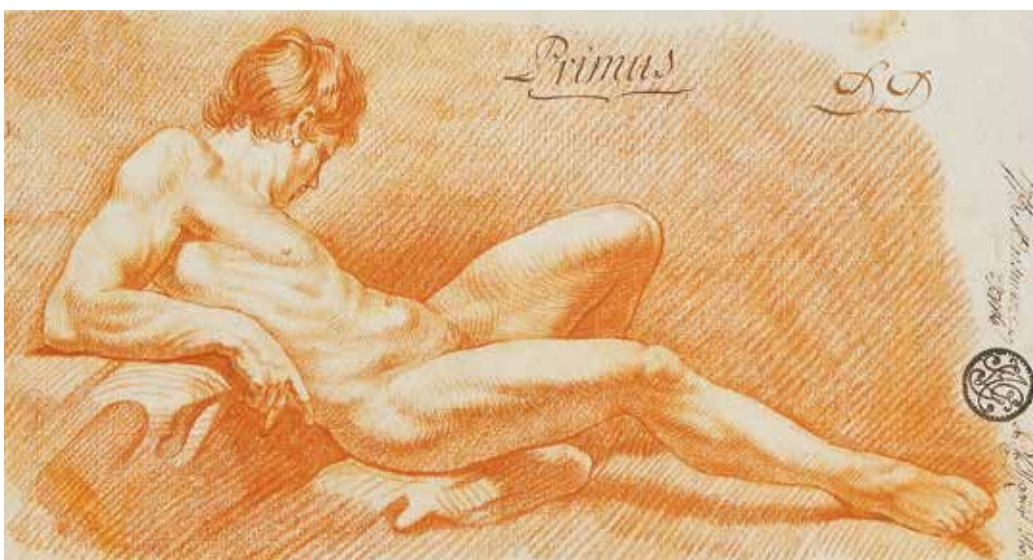
könyves tanításnak több előnye is volt: a tanulók csak kevésbé függték tanáraik képességeitől. Már Leonardo da Vinci is megjegyezte, hogy a másolás minden bizonnyal igen hasznos – ha jó mestere van a tanulóknak. De a jó mesterek igen ritkák, ezért Leonardo arra biztatott, hogy a természet legyen a minta: „Akinék közelében forrás csobog, az nem iszik a vizeskancsóból” – írta.¹⁷ Mivel azonban a természetes látványok megjelenítésének kódjai nem a természetből, hanem képekről eredeztethetők, elkerülhetetlenek voltak az ábrázolási minták akár másolás útján való elsajátításai. Ezekhez a kiváló rajzoló, metszők által előállított mintalapok igen használhatónak bizonyultak. A nagy mesterek festményeinek metszeties reprodukálása vagy az antikvitás híres szobrainak metszeties rajzai nagyon népszerűvé váltak Európa-szerte (5–6. kép).

¹⁶ MARX 1955 (ld. 2. j.) 40.

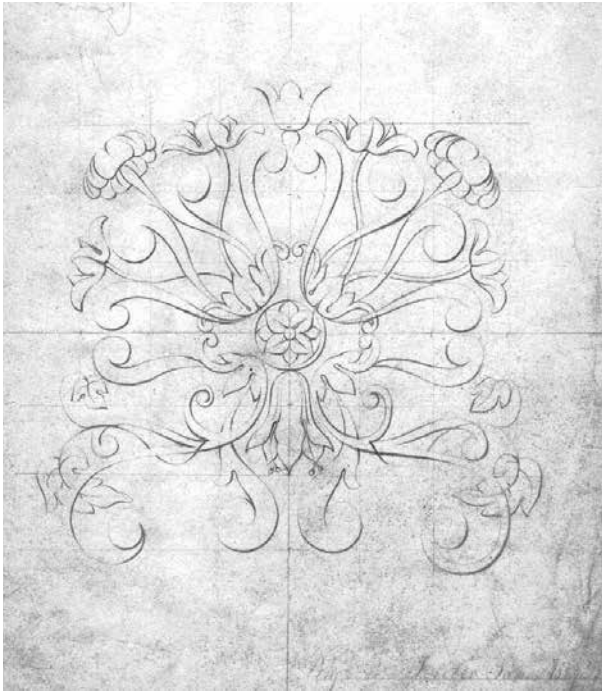
¹⁷ Alexander PERRIG: Rajzolás és művészi alapképzés a 13. századtól a 16. századig. In: *Az itáliai reneszánsz*. Budapest, Kulturtrade, 1998. 438.

5. Könyökére támaszkodó férfi, 1800-as évek eleje. Vörös kréta, 440 × 660 mm, ltsz. 11482.

6. Könyökére támaszkodó férfi (az 1751-ben alapított *Academie van de Hogeschool Gent* archívumából) in re Touche 250 jaar schilders van de Koninklijke Academie van de Hogeschool Gent, 2001.

7. S[...]ber János: *Ornamentika*, 1845. Ceruza, 240×190 mm, ltsz. 3173.

A mintakönyves rajztanítás előnyei közé tartozott, hogy megkönnyíti a tanítás menetének tervezését. A tanár a tanuló képességeihez, szakmai igényeihez könnyen össze tud állítani feladatsorokat. A mintalapról másolt rajzok nagyon könnyen korrigálhatók, továbbá nagyban hozzájárultak az egységes európai vizuális kultúra, a képi közlés és értelmezés, valamint egy egységes esztétikai értékrend kialakulásához. Hátránya ugyanakkor, hogy a másolás nem ösztönzi az önálló gondolkodást. Kimarad a látott vagy elképzelt dolog lényegének megragadása, értelmezése, az arányok megfigyelése és a számtalan döntés, ami a rajzolás folyamatát általában jellemzi. A fegyelmezett, jó megfigyelő, ügyes kezű másoló le tudja rajzolni a mintát anélkül, hogy értené is azt, amit rajzol. Jóllehet megtanulható így a rajzi kifejezőeszközök és a technika használata, de a fantázia forrása kizárólag a lemásolt, betanult motívumkincsre korlátozódik. A királyi rendelet által megfogalmazott cél, hogy „azt, ami foglalkozásához tartozik, a papíron egyszerű vonalakkal úgy tudja ábrázolni, hogy más is megértse”, csak kevésbé valósulhat meg olyan rajztanítás során, amely

8. [olvashatatlan név:] *Plasztikus levélmotívumok*, 1877. Kréta, 540×400 mm, ltsz. 4434.

kizárólag a mintalapok másolására hagyatkozik.¹⁸ A kizárólag másoláson alapuló tanítás csökkenti a fantáziát, a kezdeményezőképeséget, a nyitottság hiányához vezet, gátolja más elképzelések el- és befogadását, azt az elgondolást élteti, hogy egy komplex műalkotás darabokból összerakható, lényege a részletek ismeretéből megérthető, felfogható, továbbá a „tökéletes” ideájának fenntartásával téves előítéleteket táplál.

Az ideológiai megfelelés

A mintalapok másolásához való ragaszkodás a rajztanításban teljesen egybevágott a hatalom azon szándékával, hogy az iskola elsődleges feladata az engedelmes ál-

¹⁸ Az 1777-iki *Ratio Educationis* 1913 (ld. 10. j.) 96.

11. **Csizik Gyula:** *Térdeplő férfi*, 1873. Ceruza, 400 × 565 mm, ltsz. 651.

Ettől kezdve megszűnik a Bécsi Akadémia felügyelete is. Ez a függetlenedés azonban nem jelentett szemléletbeli, módszertani változást.

A tananyag

A rajzó oskolák tanmenete az első száz év során alig változott, öt nagyobb egységből állt, ezeken kellett végighaladniuk a tanulóknak. Aki elég szorgalmas és ügyes volt, hamarabb átléphetett a következő fokozatra. (A beírókönyvekből ítélve általában fél év alatt lehetett egy-egy szakaszt elvégezni.) A kezdő rajzó vonalgyakorlatokkal kezdte, ami a finommotorika fejlesztését szolgálta. A cél, hogy biztos kézzel legyen képes különböző típusú vonalakat húzni a papíron. A folytatásban már sík alakzatokat, többnyire díszítőmotívumokat kellett másolni. Ezeket kezdetben lépésről lépésre a tanár be is mutatta, mintegy lediktálta. Egyébként pedig a mintalapok a tanulók előtt az asztalon egy-egy rámpára fektetve voltak elhelyezve. Itt a cél a kézügyesség és a megfigyelés fejlesztése volt. A diktálás próbált kulcsot adni a rajzolás menetének, a sorrend logikájának megértéséhez. Ezekből a korai gyakorlatokból nagyon kevés

maradt meg. Minden tanár a legjobb rajzó munkáival igyekezett (igyekszik ma is) demonstrálni tanári munkájának sikerességét. A sikerültebb munkák gyakran maguk is mintává váltak a többi diák számára. A kezdeti gyakorlatok azonban nem igazán látványosak, csak később, a 19. század második felétől maradtak fenn ilyenek, amikor elkezdődött a tanmenetek tanulói munkákkal illusztrált bemutatása (7. kép). Ezek között előfordul olyan gyakorlat is, amikor egy virágmotívumokból álló díszítőményes sort utóbb emlékezetből is meg kellett rajzolni, vagy ecsetrajzzal akvarellel festeni. A vonalrajzok utáni következő fokozat: a formák térbeliségének, plasztikusságának fény-árnyékokkal való megjelenítése. Modellként plasztikus, organikus vagy geometrikus formákról, díszítőményekről készült lapminták vagy domborművek szolgáltak (8. kép). A motívumok között gyakoriak az építészethez kapcsolódó szobrászati alkotások (9. kép), különböző építészeti tagozatok, klasszikus oszloprendek.

Az épületrajzok és alaprajzok már magasabb szintet jelentettek. Idáig már csak kevesen jutottak el. Ezek vonalzóval készült rajzok, gyakori az akvarellel való színezés is. A legjobban sikerült munkákat a műszaki rajz pontossága és az esztétikai igényesség jellemzi. Az eredeti rendelkezések értelmében a mesterlevél megszerzéséhez a kőműveseknek mesterremek gyanánt építészeti rajzaikat

Név	Helyezés szoft	Ain iskolában		Bemutató rajzok				
		1847/48	1848/49	1. osztály	2. osztály	3. osztály	4. osztály	5. osztály
176. Borsos László	1							
177. Borsos György	2							
178. Borsos László	3							
179. Borsos László	4							
180. Borsos László	5							
181. Borsos László	6							
182. Borsos László	7							
183. Borsos László	8							
184. Borsos László	9							
185. Borsos László	10							

12. Tábla. A rajzoló tanoda állapotjáról a nemzeti fő iskolában Pesten a nyári szakasz végével az 1847/48 oskolai évben

kellett bemutatniuk (10. kép). A geometria, és különösen a távlatban, a perspektíva számított a rajzi alapképzés csúcspontjának. Az összefüggést, a koncentrációképességet leginkább próbára tevő feladat volt ez. Akik azonban a (képző)művészeti rajz iránt érdeklődtek, kaptak figurális mintalapokat, amelyekről nem csupán másolhatták a híres művészek által alkotott emberalakokat, portrékat vagy éppen szobrokról készült rajzokat, hanem az emberi arányok, a test szerkezeti felépítésének sémáját is megtanulhatták. Így a valóságban szemlélt portré vagy emberi alak rajzolása során már értőbb szemmel tudták megfigyelni modelljüket. Mintázásra és a gipszöntvények rajzolására (majd ezt követően a természet utáni rajzolásra) csak 1870 után került sor a rajziskolákban²⁰ (11. kép).

Az értékelés

A beírókönyvek tanúsága szerint „minden tanuló minősége” a következők alapján volt megállapítható: vallás, erkölcs, szorgalom, tehetség (12. kép). Az első kettő nem nyújtott érdemi információt, minthogy a többség katolikusként van bejegyezve,²¹ az erkölcs rovatban pedig (legalábbis a példaként használt Landau Lénárd által lezárt 1847–1848-as tanévben) mindenkinél a jó bejegyzés szerepelt. A szorgalom és tehetség oszlopaiban szereplő

megnevezések némileg zavarba ejtők. Azt, hogy melyik megnevezés milyen értékelést takar, csak találgatni lehet. Melyik jobb vagy rosszabb: a *jeles*, a *sok* vagy a *különös*? Mindkét oszlopban nyolc megnevezés szerepel, egy kivétellel azonosak. A tehetség oszlopában nem szerepel a *látható*, helyette viszont egyetlenegyszer, de előfordul a *kevés*. A gyakorisági sorrend alapján sem tudjuk egyértelműen konvertálni az itt szereplő értékeket, csak a pedagógiai tapasztalatoknak megfelelő sejtéseink lehetnek. Fontosabb számunkra az a mai szemmel nézve igen riasztó jelenség, hogy a tanár jogosultságot kapott arra, hogy a tanuló tehetségéről nyilatkozzon – és ne munkája minőségéről.

Szorgalom

látható (2)
sok (3)
különös (6)
iparkodó (9)
jeles (20)
észrevehető (51)
meglehető (209)
középszerű (473)

Tehetség

kevés (1)
jeles (1)
különös (3)
sok (7)
iparkodó (16)
észrevehető (28)
meglehető (77)
középszerű (640)

A tanárok tanítványait díjazásokkal igyekeztek motiválni. Évente meghirdették a tanulóknak az úgynevezett próbarajz (Probstucke) készítését, amivel pénz is járó díjakat nyerhettek. Ennek részletes leírása azért maradt fenn, mert valaki Walter Ignác utódját, Szigvárt Józsefet bepanaszolta a Helytartótanácsnál. Szigvárt válaszelevelében leírja, hogy miként zajlott a próbarajz és annak bírálata. A különböző díjakért különböző nehézségi fokú rajzot kellett készíteni. Az első díjra pályázóknak egy kegytárgyat, a másodikért egy díszítőmotívumot, a harmadikért jön oszlopfőt kellett rajzolni. Munkájukat egy mintáról (origináliáról) indították, amit aztán saját elképzelésük szerint fejtek be. A rajz első stádiumát a tanár megvizsgálta és „szóbeli felvilágosítást” adott a rajzóknak. Ezután azonban egy felügyelő vigyázott arra, hogy önálló munka szülessen. A bírálatra a tanár számára ismeretlen budai és bécsi művészeket hívtak meg. Befejező soraiban Szigvárt megjegyzi: „A pártatlanságot bizonyítja, hogy a bíráló művészek egyike Falkoner Ferenc a saját kedves fia ellen ítelt.”²²

20 Ezt azonban már jóval megelőzte Landau Lénárd magánrajziskolája, majd az ezután induló Marastoni-féle Művészeti Akadémia.

21 A bejegyzésben szerepel még utalás a vallásukra is: ref., héber, evang., görög, kalv. és helv.

22 Helyt.-tan. Litt. pol. 1786. S.N.D. Pos. F.21. P.63 számú dokumentum (Szigvárt József Helytartó Tanácshoz írott válasza az öt ér vádakra) kézi másolata alapján. Képző- és Iparművészeti Szakgimnázium Archivuma.

13. **Morelli Gusztáv:** *Az Iparművészeti iskola műterme*, fotó xilográfia (fénymetszet), 110 × 155 mm. A 19. század végén a műtermi (rajzi) és a műhelymunka egy térben folyt. A képen ötvöstanulók fém dísz tárgyakkal foglalkoznak, a falon rajzaik, a polcokon az alakrajzhoz modellként szolgáló gipszek sorakoznak.

Összegzés

Az iskola kezdetektől élő, máig fennmaradt értékes hagyománya, hogy a szabadkézi rajznak a vizuális művészeti képzésben (legyen az képzőművészet vagy alkalmazott művészet) kiemelten fontos helyet biztosít. Kijelenthetjük, hogy ez a hagyomány a rajzoló iskolákban gyökerezik, amelyek elindulását a rajzot hasznos és szükséges tudásnak elismerő központi rendelkezések biztosították. Az eredményesen működő iskolák szolgálták alapul a később megszülető rajztanárképezdének, és így az egész hazai rajztanításban meghatározó szerepet játszottak (és játszanak még ma is). Pozitív és negatív értelemben egyaránt. Egyértelműen pozitív jelentőségű, hogy a szabadkézi rajz mint „cselekvő gondolkodás” máig élő gyakorlat maradt a hazai művészeti nevelésben.

Ugyanakkor ez egy akadémikus, egyre inkább a fejlődést gátló szemlélet jegyében valósult meg. Lyka Károly, aki az iskola tanára volt 1903 és 1911 között, meg is jegyezte, hogy a magyar művészet elmaradottságáért a rajztanárok a felelősek. Amikor a Budapest Székesfővárosi Iparrajziskolában már nem csupán rajz, de a művészeti szakmák gyakorlati oktatását is megkezdték, a rajztanítás jellege is megváltozott (13. kép). Az ott tanított tantárgyokról és a tanulók összetételéről is részletesen beszámolnak az iskola évkönyveiben. A rajz a különböző szakok igényeihez lett igazítva (ami bizonyos mértékben már a kezdetektől jelen volt). A szabadkézi rajz és a szakrajz, a geometria és a műszaki rajz egy térben egy egységet képezve volt jelen. A szabadkézi rajzolásban már megjelent a természet utáni rajz is, a szakrajzban pedig megjelent az önálló tervezés.

A második világháború után az iskolát gyökeresen átszervezték.²³ 1946-tól Szépműves Líceum néven érettségit is adó középiskola lett belőle, így a tanulók tömege életkor tekintetében homogén összetételű lett.²⁴ Már tizennégy évesen egy választott szakma gyakorlati elsajátítását kezdik meg, ám ezzel párhuzamosan elméleti képzést, általános műveltséget is kapnak, ami lehetővé teszi számukra az érettségit és így a korai pályaválasztás korrigálásának lehetőségét. 1955-től a rajztanulás pedig úgy kanyarodott vissza a százhetvenöt évvel korábbihoz, hogy közben mégis teljesen más lett: kialakult a máig is működő rendszer, hogy a különböző szakmákat tanulók ugyanazt a rajzi képzést kapják. Ez a rajzi képzés azonban a korábitól alapvetően különböző paradigma jegyében valósul meg. Eltűntek a mintakönyvek, amelyek enciklopédikus rendben közlik

a különböző szakmák műveléséhez szükséges rajzi motívumokat. Eltűnt a „betanulás” jellegű rajz, és egyre inkább az „értő rajzolás” lépett a helyébe. Az így kialakult rajztanításunk speciális karaktere egy szimbiózis eredménye. A gyakorlatias, alkalmazott művészeti rajz és a képzőművészeti szabadkézi rajz kölcsönösen előnyös kapcsolatából született. Az általános, közös rajzi alapképzés holisztikus szemléletű, minden körülmények között alkalmazható rajztudás elsajátítására törekszik. Az iskola 1954-es képes tanmeneteiben rögzített módszert később az iskola rajztanára, Szalai Zoltán *A kockától az aktig* című könyvében népszerűsítette.²⁵ Bár máig ez képezi a tanmeneti vázat, az iskola által biztosított szabadság lehetővé teszi, hogy a tanárok azt saját elképzelésük szerint kövessék, és ily módon korszerűsítsék.

23 Az intézmény életében a 19–20. század fordulóján bekövetkezett változások kapcsán lásd ebben a kötetben Katona Júlia és Nagy Barbara tanulmányait. – *A szerk.*

24 Korábban az egy-egy szakmát tanulók között 12 évestől a 42 évesig

minden korcsoport előfordult. Sőt, az egyik női csoportban 50 éves tanuló is volt. *A Fővárosi Község Iparrajziskola tudósítványa az 1888–1889. tanév végén.* Szerk. VIDÉKY János. Budapest, 1889. 33.

25 SZALAI Zoltán: *A kockától az aktig.* Budapest, Corvina, 1974.